

ТЕКСТ ПІДРУЧНИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ

Л. М. Шевчук,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

У статті уточнено визначення понять «текст підручника», «нарратив», «інформація», «інформаційна компетентність». Акцентовано увагу на важливості інформаційної функції підручника. Розглянуто текст підручника як джерело інформації, а також особливості його структури.

Ключові слова: *підручник, текст підручника, нарратив, інформація, інформаційний процес, інформаційна компетентність.*

Постановка проблеми. Для сучасного суспільства характерне невинне зростання інформації, що спричинює необхідність відповідних змін у системі освіти. На часі формування особистості, пристосованої до швидкоплинності та стрімкості інформаційного процесу, здатної сприймати, зберігати і відтворювати інформацію, критично її осмислювати, інтерпретувати, продукувати нову.

Зазначений вище аспект потребує відображення у чинних підручниках (у яких відображено предметний зміст освіти, визначений шкільною програмою для обов'язкового засвоєння школярами), зокрема у текстах підручників.

Аналіз літератури з проблеми дослідження. Поняття інформації вивчали такі вчені, як Ю. О. Жук, В. В. Котенко, В. В. Лапінський, В. Д. Руденко, О. В. Співаковський, С. Л. Сурменко; дослідженням у галузі інформаційної компетентності присвячені праці В. В. Зіборової, Ю. С. Зубова, С. В. Тришиної, А. Я. Фрідланда та інших науковців.

Різні аспекти підручникотворення розглядають В. П. Безпалько, Н. М. Буринська, О. Е. Жосан, Я. П. Кодлюк, С. У. Гончаренко, Д. Д. Зуєв, В. В. Краєвський, Л. П. Величко, О. Я. Савченко, О. М. Топузов (зокрема, специфіку текстів – Н. В. Чепелева, Н. М. Пасік, С. Е. Трубачева та ін.). Водночас, на нашу думку, недостатньою є кількість та різноманітність напрацювань, у яких розглядається текст підручника як джерело інформації.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у розгляді інформаційної функції підручника та тексту підручника як джерела інформації.

Виклад основного матеріалу. Слово «інформація» походить від латинського слова «*information*», що означає викладення, повідомлення, пояснення факту, явища, події.

А. Я. Фрідланд детермінує дефініцію «інформація» як смисл, що виникає у людини в результаті одержання нею даних, взаємопов'язаний з попередньо опанованими знаннями і поняттями.

У науково-методичній літературі поняття «інформація» – це будь-які відомості, одержувані людиною, які дають уявлення про ту чи іншу сторону матеріального світу та процесів, що виникають у ньому; набір відомостей

(про об'єкти, явища і процеси навколишнього світу); нові відомості (які прийняті, зрозумілі й оцінені її користувачем як корисні; можуть бути використані людиною для вдосконалення її діяльності та поповнення знань); відомості, знання, повідомлення (що є об'єктом збереження, передачі, перетворення і які допомагають вирішити поставлене завдання); нові знання (які отримує суб'єкт у результаті сприйняття та переробки певних відомостей); зміст отриманого повідомлення, його інтерпретація; відображення реального (матеріального) світу у вигляді знаків і сигналів.

Властивостями інформації є об'єктивність, достовірність, повнота, своєчасність (актуальність), корисність, зрозумілість.

У навчально-виховному процесі сучасної школи джерелом важливої інформації є підручник – «книга або інший носій інформації, який є засобом для засвоєння змісту освіти й містить систематизований навчальний матеріал, передбачений навчальною програмою з певного предмета» [11, с. 18].

Дослідник О. Я. Савченко базовою функцією підручника вважає інформаційну (відбір змісту навчальної книги, зокрема різних видів знань), «оскільки вона забезпечує якість його змісту, є потенціалом для реалізації виховного, розвивального, мотиваційного ресурсу підручника» [9, с. 94]. Водночас науковець наголошує на тому, що зміна цілей і ціннісних засад, оновлення змісту шкільної освіти зумовлюють потребу у розширенні й переосмисленні функцій підручника.

На нашу думку, нагальним та необхідним є переосмислення саме інформаційної функції підручника. Зокрема, варто враховувати, що завдяки своїй загальнодидактичній структурі (текст, апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування) підручник відображає (за формою подання) – текстову, графічну інформацію, (залежно від способу сприйняття) зорову інформацію (якщо це друковане видання), комбіновану (якщо це електронний підручник).

Уточнення та розширення опису інформаційної функції можливе завдяки усвідомленню суті «інформаційної компетентності», яку трактують як здатність особистості орієнтуватися в потоці різноманітних повідомлень, складне індивідуально-психологічне утворення, інтегративну якість особистості, «що є результатом відображення процесів добору, засвоєння, опрацювання, трансформації і генерування повідомлень в особливий тип предметно-специфічних знань, яка дозволяє виробляти, приймати, прогнозувати і реалізовувати оптимальні рішення в різних галузях діяльності» [10].

Інформаційна компетентність передбачає наявність аналітичних, проектних, прогностичних умінь в засвоєнні та застосуванні інформації, формування яких відбувається на тих етапах, які має пройти учень: ознайомлення, репродукція, перетворення інформації, створення власного інтелектуального продукту на основі отриманої чи самостійно знайденої інформації [3]. Отже, інформаційна функція підручника має відображати зазначені вище аспекти.

Основною складовою підручника є текст – «основна словесна (вербальна) система загальної моделі підручника», носій змісту освіти, основної інформації, призначеної для засвоєння школярами [4, с. 99].

Для тексту підручника характерна інтеграція його зовнішнього оформлення (яке допомагає диференціювати різний за значущістю початковий матеріал)

і внутрішньої будови (включає педагогічно доцільний зміст, вдале мовленнєве оформлення, логічність та послідовність викладу) [6].

Для текстового блоку характерна різноманітність. Зокрема, розрізняють основний, додатковий і пояснювальний тексти.

Основний текст – це головне джерело інформації, вміщеної у підручнику, до того ж інформації, обов'язкової для вивчення та засвоєння учнями. Зважаючи на це, для основного тексту підручника необхідною є узгодженість із чинною навчальною програмою.

Функціями додаткових текстів є розширення, поглиблення інформації, яку охоплює основний текст (для її глибшого та повнішого розуміння, кращого засвоєння), ілюстрування її цікавими, неординарними відомостями (що позитивно впливає на мотивацію до навчання). Додаткові тексти (документи, статистичні відомості, уривки з художньої, науково-популярної та мемуарної літератури тощо) містять позапрограмовий матеріал, тому призначені для загального ознайомлення. Зважаючи на це доцільним та обов'язком є чітке розмежування (за допомогою різних шрифтів, кольорів тощо) основного та додаткових текстів. Кожен учень, відкривши підручник, має чітко розуміти, який навчальний матеріал йому необхідно вивчити, а з чим він може лише ознайомитися.

Зазначене вище стосується і пояснювальних текстів (примітки, пояснення, словники тощо).

Для ґрунтовного дослідження проблеми текстів підручника цікавими є напрацювання В. О. Онищука. Зокрема, вчений поділяє тексти підручників на різновиди за характером відображення дійсності, беручи за основу різні критерії (табл. 1).

Таблиця 1

Види текстів підручника (за В. О. Онищуком)

Тексти підручників									
За характером відображення діяльності		За домінуючим характером викладу навчального матеріалу			За логічними особливостями тексту підручника				
Тексти емпіричного характеру	Тексти теоретичного характеру	Репродуктивні	Проблемні	Програмовані	Комплексні	Аналітичного характеру	Синтетичного характеру	Побудовані	
								Дедуктивним способом	Індуктивним способом

Водночас для повноцінної реалізації інформаційної ролі підручника важливими є такі позатекстові компоненти, як ілюстративний матеріал, апарат організації засвоєння, апарат орієнтування.

Зокрема, залежно від типу (провідні, рівноправні, узагальнюючі) ілюстрації можуть замінювати основний текст (якщо цього потребує специфіка навчального матеріалу), нести основне смислове навантаження, використовуватися нарівні з текстом (за умови, що текст є незрозумілим без відповідної ілюстрації), становити цілісність інформації як суму майже однакових доданків, і нарешті – лише доповнювати, конкретизувати зміст тексту.

Завдяки такому структурному компоненту підручника, як апарат організації засвоєння, або, як ще його називають науковці, блоку діяльнісного спрямування (завдання, вправи, запитання тощо) здійснюється систематизація, закріплення інформації, вправління у її використанні, перетворенні тощо.

Апарат орієнтування (передмова, зміст, рубрикація, сигнали-символи, предметні та іменні вказівки, бібліографія, колонтитул тощо) допомагає школярам самостійно зорієнтуватися у різноманітті навчальної інформації, вміщеної у підручнику.

Отже, для тексту підручника характерний вміст когнітивної інформації (фактологічні й теоретичні елементи), рефлексивної (виражає авторське ставлення до положень, викладених у тексті), регулятивної (її головна функція – управляти сприйняттям, розумінням тексту).

За способом реалізації категорії інформативності розрізняють тексти-розповіді, тексти-роздуми та тексти-описи.

Розповідь як текст, у якому міститься повідомлення про дії та стани, має динамічний характер і композиційну структуру. Побудова тексту-розповіді підручника потребує детального розгляду наративу (від латин. *narrare* – розповідати, оповідати). Зокрема, як зазначає Л. П. Величко, «у формі наративу наукове знання перетворюється зі знання для посвячених на знання для всіх» [1, с. 6].

Навчальний наратив як сюжетно-розповідне висловлювання, що охоплює всі компоненти тексту підручника, є потужним засобом зацікавлення учнів і гуманітаризації наукових знань. Наратив охоплює основні ознаки оповідального тексту (автора, героїв, події, сюжет тощо) і являє собою немовби рамку, в яку уміщується теоретичний матеріал.

Повідомлення будується у формі історії, яка розповідається за певними правилами. Так, автор підручника продумує сюжет тексту (подію або систему подій, думок) і фабулу (історію, ядро сюжету, виклад подій твору у причинно-наслідковій, хронологічній послідовності). Сюжет і фабула становлять нерозривний конструктивний компонент твору.

Наявність персонажів простежується у навчальних текстах окремих підручників для учнів початкових класів.

Для тексту-опису властиві класифікації властивостей, ознак, якостей, відношень.

«Текст-роздум спрямований на вираження міркування з приводу якоїсь ситуації, дії, вчинку, доведення або заперечення певної тези, на розкриття зв'язків між явищами дійсності.... Спосіб викладу інформації в роздумах може здійснюватися дедуктивно (текст починається з тези, яка в наступних реченнях доводиться або спростовується) чи індуктивно (спочатку наводяться окремі факти, на основі яких потім робиться висновок)» [8, с. 35–36].

Висновки. Підручник є одним із основних джерел обов'язкової для засвоєння учнями інформації. Під час створення підручників обов'язковим є врахування специфіки процесів сприймання, розуміння, запам'ятовування тексту школярами, формування умінь використання, відновлення, перетворення засвоєної інформації, створення на її основі власних продуктів. З метою оптимальної реалізації інформаційної функції підручника доцільним та актуальним є використання навчального наративу, що надає текст розповідного характеру, позитивно впливає на мотивацію до навчання, доступність викладу матеріалу, якість засвоєння знань.

Література

1. Величко Л. П. Наратив як форма вираження наукових хімічних знань / Л. П. Величко // Біологія і хімія. – № 6. – 2009. – С. 6–8.
2. Жосан О. Е. Вимоги до шкільного підручника у контексті розвитку вітчизняного підручничознавства / О. Е. Жосан // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / В. М. Мадзігон. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2010. – № 1 (10). – С. 53–61.
3. Зіборова В. В. Формування інформаційної компетентності учнів / В. В. Зіборова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icrmu.luguniv.edu.ua/conf2/psih_ped/Ziborova.doc
4. Зуев Д. Д. Школьный ученик / Д. Д. Зуев. – М. : Педагогика, 1983. – 240 с.
5. Інформаційні технології в управлінні вищими навчальними закладами : метод. посібн. / [О. В. Співаковський, Д. Є. Щедролосьєв, Н. М. Чаловська та ін.]. – Херсон : Айлант, 2005. – 211 с.
6. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К. : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.
7. Нативні психотехнології / Н. В. Чепелєва, М. Л. Смільсон, О. М. Шиловська, С. Ю. Гуцол ; за заг. ред. Н. В. Чепелєвої. – К. : Главник, 2007. – 144 с.
8. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Н. М. Пасік. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 206 с.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручн. / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
10. Тришина С. В. Информационная компетентность как педагогическая категория / С. В. Тришин // Интернет-журнал «Эйдос». – 2005. – 10 сентября. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>
11. Трубочева С. Е. Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу // Проблема сучасного підручника : зб. наук. праць / С. Е. Трубочева ; [ред. В. М. Мадзігон ; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 17–22.

12. Фридланд А. Я. Информатика и ее сущность (место информатики в современном мире) / А. Я. Фридланд // Информатика и образование. – 2008. – № 4. – С. 76–88.

References

1. Velychko L. P. Naratyv yak forma vyrazhennya naukovykh khimichnykh znan' / L. P. Velychko // Biolohiya i khimiya. – № 6. – 2009. – S. 6–8.

2. Zhosan O. E. Vymohy do shkil'noho pidruchnyka u konteksti rozvytku vitchyznyanoho pidruchnykoznavstva / O. E. Zhosan // Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats' / V. M. Madzihon. – K. : Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. – № 1 (10). – 2010. – S. 53–61.

3. Ziborova V. V. Formuvannya informatsiyoi kompetentnosti uchniv / V. V. Ziborova. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: // http://icrmu.luguniv.edu.ua/conf2/psih_ped/Ziborova.doc

4. Zuev D. D. Shkol'nyy uchenyk / D. D. Zuev. – M. : Pedahohyka, 1983. – 240 s.

5. Informatsiyi tekhnolohiyi v upravlinni vyshchymy navchal'nymy zakladamy : metodychnyy posibnyk / [O. V. Spivakovs'kyy, D. Ye. Shchedrolos'yev, N. M. Chalovs'ka ta in.]. – Kherson : Aylant, 2005. – 211 s.

6. Kodlyuk Ya. P. Teoriya i praktyka pidruchnykotvorennya u pochatkoviy osviti : pidruch. dlya mahistrantiv ta stud. ped. f-tiv / Ya. P. Kodlyuk. – K. : Informatsiyono-analitychna ahentsiya «Nash chas». – 2006. – 368 s.

7. Natyvni psykotekhnolohiyi // N. P. Chepelyeva, M. L. Smul'son, O. M. Shylovs'ka, S. Yu. Hutsol ; za zah. red. N. V. Chepelyevoyi. – K. : Hlavnyk, 2007. – 144 s.

8. Pasik N. M. Lihvistychnyy analiz khudozhn'oho tekstu / N. M. Pasik. – Nizhyn : Vydavnytstvo NDPU im. M. Hoholya, 2003. – 206 s.

9. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoyi osvity : pidruchn. / O. Ya. Savchenko. – K. : Hramota, 2012. – 504 s.

10. Ynformatsyonnaya kompetentnost' kak pedahohycheskaya katehoriya / S. V. Tryshyna // Ynternet-zhurnal «Эйдос». – 2005. – 10 sentyabrya. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>

11. Trubachevi S. E. Transformatsiya funktsiy shkil'noho pidruchnyka v umovakh kompetentnisnoho pidkhotu // Problema suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats' / red. V. M. Madzihon ; nauk. red. O. M. Topuzov. – K. : Pedahohichna dumka, 2011. – Vyp. 11. – 800 s. – S. 17–22.

12. Frydland A. Ya. Ynformatyka y ee sushchnost' (mesto ynformatyky v sovremennom myre) / A. Ya. Fryland // Ynformatyka y obrazovanye. – 2008. – № 4. – S. 76–88.

Шевчук Л. Н.

ТЕКСТ УЧЕБНИКА КАК ИСТОЧНИК ИНФОРМАЦИИ

В статье уточнено определение понятий «текст учебника», «нарратив», «информация», «информационная компетентность». Акцентируется внимание на важности информационной функции учебника. Рассмотрен текст учебника как источник информации, особенности его структуры.

Ключевые слова: учебник, текст учебника, нарратив, информация, информационный процесс, информационная компетентность.

A TEXTBOOK AS A SOURCE OF THE INFORMATION

In this article, we consider a textbook as a complex structure element, essence of the «information» term, as a human-received data, which give an imagination about one or another side of the material world and about the processes, which arise in it; and can be used by a human with the purpose of enhancement of one's activities and improvement of one's knowledge; competency in the information area as a sophisticated individual and psychological composition, human skill to orient in the stream of different message's, ability to work with different data sources, to find and improve useful information, to classify it, to apply critically, to be able to effectively solve a problem after analysis.

We prove, that consideration of information function of a textbook through the prism of competency in the information area causes complement and addition to interpretation of this term.

Keywords: *text, textbook, information, narrative, competency.*